

บทที่ ๒

พละ ๕ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

หลักธรรมคำสอนในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทมีหลายหลักธรรม ในบทนี้ผู้วิจัยขอนำเสนอหลักธรรม พละ ๕ คือ (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา (๒) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ (๓) สติพละ กำลังคือสติ (๔) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ (๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา^๑ ซึ่งหลักธรรมพละ ๕ เป็นหลักธรรมอันเป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่อริยมรรค อันเป็นหลักปฏิบัติทางจิตเพื่อให้เกิดปัญญานำไปสู่จุดหมายสูงสุด คือพระนิพพาน ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอเกี่ยวกับพละ ๕ ในด้านความหมาย ความสำคัญ และประเภทเป็นลำดับต่อไป

๒.๑ ความหมายของพละ ๕

๒.๒ ความสำคัญของพละ ๕

๒.๓ ประเภทของพละ ๕

๒.๔ สรุป

๒.๑ ความหมายของพละ ๕

พละ หมายถึง กำลังแรง ความเข้มแข็ง ที่ทำให้ข่มขจัดได้แม้แต่กำลังแห่งมาร ทำให้สามารถดำเนินชีวิตที่ดั่งามปลอดโปร่งเป็นสุข บำเพ็ญกิจด้วยบริสุทธิ์และเต็มที่ไม่มียกเลสหรือความทุกข์ใด ๆ จะสามารถบีบคั้นครอบงำจิตได้ อันได้แก่ วิมุตติ คือความหลุดพ้นและความหมดสิ้นอาสวะ หมวดธรรมนี้เรียกว่า พละ ๕ เพราะความหมายว่าเป็นพลัง ทำให้เกิดความมั่นคงทางจิต เกิดความศรัทธาในสัมมาทิฐิ เกิดแรงกระตุ้นหนุนส่งความเพียร เป็นต้น

๒.๒ ความสำคัญของพละ ๕

ในประเด็นของความสำคัญของพละ ๕ นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอข้อความที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกว่า

^๑ อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๑๖.

เมื่อเจริญพละ ๕ ประการ ทำพละ ๕ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่
นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน กล่าวคือ (๑) เจริญสัทธาพละอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย
นิโรธ โน้มไปในโอสถัคคะ (๒) เจริญวิริยพละ (๓) เจริญสติพละ (๔) เจริญสมาธิพละ
(๕) เจริญปัญญาพละอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธไปในโอสถัคคะการสลесคีน^๒

จะเห็นได้ว่า พละ ๕ เป็นหลักธรรมที่เป็นกำลังสำคัญในการบรรลุถึง พระนิพพาน
ซึ่งเป็นพระประสงค์ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ต้องการโปรดเวไนยสัตว์ให้หลุดพ้นจากกอง
ทุกข์ หลุดพ้นจากภพชาติ ชรา มรณะ และเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

อนึ่ง เมื่อเจริญพละทั้ง ๕ แล้วย่อมเป็นไปเพื่อละอกุศลธรรมที่ไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้นมา
เพื่อให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น มีความเข้มแข็ง กล่าวคือการเจริญสัทธาพละ มีศรัทธาเชื่อในปัญญาตรัสรู้
ของพระพุทธเจ้า วิริยพละ ประจักษ์ความเพียร เพื่อละอกุศลธรรมและเพื่อให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น
มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่งคั่ง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย สติพละ มีสติประกอบด้วย
ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณารักษาตน ระลึกรู้ได้ในขณะพูดและในขณะทำ สมาธิพละ สงัดออกจาก
กามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุญาณ ๔ ปัญญาพละ มีปัญญาพิจารณาเห็นทั้งความเกิดดับ
ซ้ำแรกกิเลสให้ถึงความพ้นทุกข์โดยชอบ ดังมีข้อความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย
อุपरูปนิสสัค สหายตนวรรคว่า “ภิกษุพึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราเจริญพละ ๕ ได้แล้วหรือหนอ
ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่อย่างนี้ว่า เรายังเจริญพละ ๕ ไม่ได้ ภิกษุนั้นพึงพยายามเพื่อเจริญพละ ๕
ถ้าภิกษุนั้นพิจารณาอยู่อย่างนี้ว่า เราเจริญพละ ๕ ได้แล้ว ภิกษุนั้นพึงตามศึกษาในกุศลธรรม
ทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืน อยู่ด้วยปิติและปราโมทย์นั้น”^๓

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า พละหมายถึงกำลังแรง ความเข้มแข็ง ที่ทำให้เข้ม
ขจัดได้แม้แต่กำลังแห่งมาร ทำให้ดำเนินชีวิตที่ต้งาม ปลอดภัย เป็นสุข บำเพ็ญกิจด้วยบริสุทธิ์และ
เต็มที ไม่มีกิเลสหรือความทุกข์ใด ๆ จะสามารถบีบคั้น ครอบงำได้ เมื่อเจริญพละทั้ง ๕ แล้วย่อม
เป็นไปเพื่อละอกุศลธรรมที่ไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว มีความเข้มแข็งขึ้น

๒.๓ ประเภทของพละ ๕

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอองค์ธรรมของพละมี ๕ ประเภท พร้อมกับลักษณะของ
องค์ธรรมนั้น ๆ คือ (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา (๒) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ (๓) สติพละ กำลัง
คือสติ (๔) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ (๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา^๔

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๙.

^๓ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๔๗/๕๐๒.

^๔ อ.ป.ญก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๑๖.

๒.๓.๑ สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา

๒.๓.๑.๑ ความหมายของศรัทธา

ศรัทธา แปลว่า ความเชื่อ หมายถึงความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่ออันประกอบด้วย ปัญญา เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม ความเลื่อมใสซาบซึ้งชื่นใจ สนุกใจเชื่อมั่นมีใจโน้มน้อมมุ่งแล่นไปตามไปรับคุณความดีในบุคคลหรือสิ่งนั้นๆ ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งดีงามและในการทำความดีที่ไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก^๕

พระภิกษุภิกขุ (เผด็จ ทตตชีโว) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ศรัทธา รุ่งอรุณแห่งสันติภาพโลก” ว่า ศรัทธา หมายถึงความเชื่อปักใจ เพราะหมดความสงสัยโดยสิ้นเชิง เนื่องจากได้ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองตามเหตุผลกลับไปกลับมา ซ้ำแล้วซ้ำอีกอย่างรอบครอบ โดยปราศจากการใช้อารมณ์ จนเกิดเป็นมูลฐาน (ทสสนมูลกา) มั่นคง และเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงขั้นที่ไม่มีใครๆ จะมาเปลี่ยนแปลงความเชื่อนี้ไปได้^๖

ความเชื่อมั่นนี้จะต้องเกิดจากความรู้และความเข้าใจของผู้เชื่อมั่นเอง โดยใช้ปัญญาของตนพิจารณาไตร่ตรองในเรื่องนั้นๆ ด้วยเหตุผลอย่างรอบครอบ และรู้เห็นเองแล้วตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาที่เป็นเครื่องช่วยกลั่นกรองความถูกต้อง มิใช่สักแต่เชื่อตามๆ กันมา ความเชื่อมั่นนี้ก็จะประกอบขึ้นทำให้เกิดความกล้าหาญและความมั่นคงในการดำเนินชีวิต และเป็นปัจจัยพัฒนายิ่งขึ้นไปจนถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือ พระนิพพาน

๒.๓.๑.๒ ลักษณะของศรัทธา

ลักษณะที่ถูกต้องของ สัทธาเจตสิก แบ่งอย่างละเอียดได้เป็น ๔ ลักษณะ คือ

มีความเชื่อถือในอารมณ์ที่ดีเป็นลักษณะอย่าง ๑

มีการเลื่อมใสเป็นกิจอย่าง ๑

มีความไม่หวั่นไหวเป็นผลอย่าง ๑

มีปุณนิยัตถุเป็นเหตุไถ่อย่าง ๑

ศรัทธายังแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ มีลักษณะทำให้ผ่องใส ๑ และมีลักษณะทำให้แล่นไปด้วยดี ๑ มีดังนี้

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอส อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒๘.

^๖ พระภิกษุภิกขุ (เผด็จ ทตตชีโว), ศรัทธา รุ่งอรุณแห่งสันติภาพโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๘๒.

๑. ศรัทธามีลักษณะทำให้ผ่องใส หมายถึงศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมข่มนิรวณไว้ได้ ทำให้จิตผ่องใสไม่ขุ่นมัว เป็นจิตที่มีศรัทธา ทำให้บุคคลมีความคิดถูกต้องตามความเป็นจริง เกิดสัมมาทิฐิขึ้น ดังตัวอย่างที่นางวิสาขาได้มีศรัทธาเกิดขึ้นในพระรัตนตรัยมีจิตที่ปราศจากนิรวณ เกิดกุศลจิตทูลขอพร ๘ ประการ^๗ จากพระพุทธเจ้า ด้วยมองเห็นถึงผลประโยชน์และอานิสงส์ของพร ๘ ประการ เมื่อสำเร็จแล้วนางระลึกถึงบุญกุศลนั้นก็เกิดความปลื้มใจ อิ่มใจ ทำให้กายสงบ มีความสุข จิตตั้งมั่นที่จะได้อบรมอินทรีย์ พละ และโพชฌงค์ พระพุทธเจ้าจึงได้อนุญาตพร ๘ ประการแก่นาง ด้วยคาถาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

สตรีใด เมื่อให้ข้าวและน้ำ ก็เบิกบานใจ มีศีล เป็นสาวิกาของพระสุคต ครอบงำความตระหนี่ให้ทาน ซึ่งเป็นหนทางสวรรค์ เป็นเครื่องบรรเทาความโศก นำสุขมาให้ สตรีนั้นอาศัยหนทางที่ไม่มีธุลี ไม่มีกิเลสยั่ววนใจ ย่อมได้กำลังใจละอายทิพย์ เธอผู้ประสงค์บุญมีความสุข มีพลานามัย ย่อมปลื้มใจในชาวสวรรค์ตลอดกาลนาน^๘

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ศรัทธามีลักษณะทำให้ผ่องใส หมายถึง จิตที่บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ปราศจากนิรวณ มีผลทำให้มนุษย์เกิดสัมมาทิฐิ สร้างความสัมพันธ์ขึ้นระหว่างศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการฝึกฝนพัฒนาให้เข้าถึงเป้าหมาย คิตกะทำกรรมที่เป็นกุศล เมื่อนั้นก็จะทำให้ เกิดความปลื้มใจ อิ่มใจ ทำให้กายสงบ มีความสุข จิตตั้งมั่น เมื่อได้อบรมอินทรีย์และพละมากขึ้น ทำให้เกิดโพชฌงค์อันเป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ และเมื่อทำโพชฌงค์ให้สมบูรณ์ดีแล้วก็จะสามารถพัฒนาต่อไปให้ถึงพระนิพพานได้

๒. ศรัทธามีลักษณะทำให้แล่นไปด้วยดี หมายถึงเหมือนกับว่า พระโยคาวจรพิจารณาจิตอันหลุดพ้นของพระอริยบุคคลเหล่าอื่นแล้ว จิตของพระโยคาวจรเหล่านั้นก็แล่นไปในโสดาปัตติผลบ้าง ในสกทาคามีผลบ้าง ในอนาคามีผลบ้าง ในอรหัตตผลบ้าง เป็นลำดับไป พระโยคาวจรย่อมกระทำความเพียร เพื่อให้ถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้กระทำให้แจ้ง^๙

ดังตัวอย่างที่พราหมณ์ชาณัสโสณิ ที่ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

ข้าแต่ท่านพระโคตม กุลบุตรทั้งหลายมีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เจาะจงท่านพระโคตม ท่านพระโคตมทรงเป็นหัวหน้าของกุลบุตรเหล่านั้น เป็นผู้มือุปการะมาก

^๗ ฎรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๐-๓๕๒/๒๒๑-๒๒๕.

^๘ ฎรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๐-๓๕๒/๒๒๑-๒๒๕.

^๙ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มิลินทปณหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๙.

เป็นผู้แนะนำให้ถือตาม ชุมชนนั้นถือเอาแบบอย่างท่านพระโคตมหรือ พระผู้มีพระภาค ตรัสว่าพราหมณ์ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น กุลบุตรทั้งหลายมีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็น บรรพชิต เจาะจงเรา เราเป็นหัวหน้าของพวกเขา เป็นผู้มือุปการะมาก เป็นผู้แนะนำให้ ถือตามชุมชนนั้นถือเอาแบบอย่างเรา^{๑๐}

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า กุลบุตรทั้งหลายได้อาศัยศรัทธาที่มีต่อพระผู้มี พระภาค มีความมั่นใจในพระปัญญาธิคุณของพระผู้มีพระภาคว่า เป็นผู้ตรัสรู้จริง เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง เชื่อว่ามนุษย์สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองจนบรรลุถึงเป้าหมายได้ ด้วย ศรัทธาความเพียรพยายามของมนุษย์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่าง เป็นลักษณะศรัทธามีความทำ ให้แล่นไปด้วยดี เป็นเครื่องนำพา เป็นแบบอย่างออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต เพราะได้เจาะจง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเกิดศรัทธาในพระธรรม เพื่อมุ่งมั่นสู่เป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา อันได้แก่พระนิพพาน อย่างที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงถึงแล้ว

ความสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระพุทธองค์ เป็นลักษณะศรัทธา ทำให้แล่นไปด้วยดี ทำให้บุคคลสร้างความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการ เข้าถึงเป้าหมาย โดยมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่มีศรัทธาต่อพระผู้มีพระภาคก่อน คือมีความเชื่อต่อปัญญา ในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อต่อสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคที่มีความปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และสามารถบรรลุธรรมคือมรรคผลนิพพานได้เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ศรัทธาในพระธรรมของ พระพุทธเจ้าว่าเป็นองค์ความรู้ในการพัฒนาปัญญา และนำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดเป็นปฏิเวธ อันเป็น เป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

๒.๓.๑.๓ ประเภทของศรัทธา

ศรัทธาในพระพุทธศาสนานอกจากจะเป็นแนวทางการพัฒนาชีวิตอย่างถูกต้อง แล้ว ยังถือว่าเป็นหลักการที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงเป้าหมายชีวิตที่แท้จริง และในฐานะเป็นปัจจัย เกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุด ที่มุ่งให้มนุษย์หลุดพ้นจากสังสารวัฏฏ คือถึงซึ่งพระนิพพาน และมีอิสระในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงศรัทธามีอยู่ ๔ ประเภท คือ

๑. กัมมสัทธา ความเชื่อเรื่องกรรม ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ความเชื่อว่าการกรรม มีอยู่จริง คือความเชื่อว่าการทำอะไรโดยเจตนา คือจงใจกระทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือเป็นความชั่ว ความดีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อ ว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ก็ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอ้อนวอนขอหรืออนอรรคคอยโชคชะตา

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔/๓๓-๓๔.

เป็นต้น^{๑๑} ดังธรรมภาษิตว่า “คนทำกรรมใดไว้ ย่อมเห็นกรรมในตน คนทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น”^{๑๒}

กัมมสัทธา เป็นปัจจัยเกื้อกูลที่มีความสำคัญต่อเป้าหมาย คือเป็นเหตุทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับเป้าหมาย ที่มีกัมมสัทธาเป็นปัจจัยเกื้อกูลเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างความสัมพันธ์ เพราะบุคคลเชื่อในการกระทำที่มีผลแห่งการกระทำ ว่าบุคคลคิดทำในความคิดอันเป็นกุศลกรรม ผลที่ได้นั้นย่อมเป็นกุศล มีผลนำสู่สุคติ ทั้งต่อโลกนี้และโลกหน้าและระหว่างโลกทั้งสอง หากกรรมที่ทำนั้นเป็นกรรมที่เป็นไปเพื่อเป้าหมายคือ พระนิพพาน

๒. วิปากสัทธา กล่าวคือเชื่อเรื่องวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว^{๑๓}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “สัตว์พวกหนึ่ง ย่อมเกิดในครรภ์ พวกที่ทำบาปกรรม ย่อมไปนรก พวกทำดีย่อมไปสวรรค์ ส่วนผู้ที่ไม่มัวสวดย่อมนิพพาน”^{๑๔}

วิปากสัทธา เป็นปัจจัยเกื้อกูลที่มีความสำคัญต่อเป้าหมาย คือความเชื่อผลของกรรม ดังที่ว่าพวกที่ทำบาปกรรมย่อมไปนรกได้รับความทุกข์มาก พวกทำดีย่อมไปสวรรค์ มีความสุขมาก พวกไม่มีอาสวะ ย่อมนิพพานดับทุกข์สิ้นเชิง ย่อมเป็นเหตุให้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างวิปากสัทธากับเป้าหมายได้ คือ บุคคลจะเกิดศรัทธาฝึกฝนพัฒนาตนให้เพียรละบาปกรรมชั่ว เพราะเกลียดกลัวความทุกข์ เพียรบำเพ็ญบุญกรรมดีเพราะรักสุข และเพียรชำระจิตให้ขาวรอบเพื่อนิพพาน เพราะพ้นทุกข์ทั้งปวงได้

๓. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของกรรม จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน^{๑๕}

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเรื่องกรรมไว้ว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย บุคคลทำกรรมอันใดไว้ จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๑๖}

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๐.

^{๑๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๐.

^{๑๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๖/๗๐.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๐.

^{๑๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

กัมมัฏสสกาตาสัทธา เป็นปัจจัยเกื้อกูลที่มีความสำคัญต่อเป้าหมาย คือเป็นพื้นฐานในการสร้างความสัมพันธ์เพื่อการเข้าถึงและพัฒนาให้ถึงเป้าหมาย เพราะเหตุว่าเมื่อบุคคลมีความเชื่อว่าบุคคลมีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม และกรรมเหล่านั้นจำแนกให้เรารู้หรือชั่วต่างกัน จึงมีปัญหาเข้าใจในชีวิตว่า เราเป็นผู้กำหนดวิถีชีวิตของเราเอง คือเราจะดีหรือชั่วก็เพราะกรรมที่เราทำ เราจะมีความสุขหรือความทุกข์ก็เพราะกรรมที่เราทำ กรรมดีทำให้เราเป็นคนดีมีความสุข กรรมชั่วทำให้เราเป็นคนชั่วคนเลวมีความทุกข์ ในเมื่อเราเกลียดทุกข์รักสุข อยากเป็นคนดี ไม่อยากเป็นคนเลว เราก็จะต้องเพียรพยายามทำกรรมดี ส่งสมกรรมดีให้มากๆ เพียรพยายามไม่กระทำการกรรมชั่ว และเพียรชำระใจให้ขาวรอบ คือเพียรละกิเลสตัณหาให้ลดน้อยลงไป ชีวิตของบุคคลนั้นก็จะเป็นไปเพื่อการฝึกฝนพัฒนาให้เข้าถึงเป้าหมายได้ในที่สุด

๔. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้หากฝึกฝนตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง^{๑๗}

พระผู้มีพระภาคตรัสกับปัญจวัคคีย์ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ เธอทั้งหลายจงเงี้ยวโศตสดับ เราจะสั่งสอนอมตะธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว จะแสดงธรรม เธอทั้งหลายเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้ง ซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้^{๑๘}

ภิกษุปัญจวัคคีย์ เกิดตถาคตโพธิสัทธาเชื่อในพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตั้งจิตในการฟังเพื่อรู้ยิ่ง เมื่อทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาด้วยตนแล้ว จึงแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเกิด อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ได้บรรลุนิพพาน ที่ไม่มีความเกิด อันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมแล้ว เป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา...เป็นผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา...เป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา...เป็นผู้มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา...เป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา...ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นได้เกิดญาณทัสสนะ การหยั่งรู้ขึ้นมาว่า “วิมุตติของพวกเราไม่กำเร็บ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป”^{๑๙}

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๐.

^{๑๘} ดุราลละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๓๑๒-๓๑๓.

^{๑๙} ดุราลละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๓๑๓-๓๑๔.

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ความสำคัญของตลาคตโพธิศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายดังนี้ คือเมื่อปัญจวัคคีย์ยอมที่จะฟังคำสอนของพระผู้มีพระภาค เพราะเกิดศรัทธาต่อตัวของพระผู้มีพระภาค ดังนั้นเมื่อได้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยฟังมาก่อน ที่กล่าวโดยพระพุทธเจ้าแล้วใช้โยนิโสมนสิการเข้าพิจารณา ในพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคสั่งสอน ทำให้เหล่าปัญจวัคคีย์เกิดความเชื่อในพระปัญญาของพระผู้มีพระภาค ในการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหล่าภิกษุปัญจวัคคีย์จึงได้บรรลุธรรมตามลำดับ ได้เห็นธรรม บรรลุธรรม รู้แจ้งธรรม หยั่งลงสู่ธรรม ข้ามความสงสัย ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก้แค้นแล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น

๒.๓.๑.๔ เหตุให้เกิดศรัทธา

พระพุทธศาสนาได้แบ่งมูลเหตุที่ทำให้บุคคลเกิดศรัทธาไว้เป็น ๔ ประการ^{๒๐} คือ

๑. รูปีปมาณิกา คือบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นรูปที่สูง รูปที่ผอม รูปที่อ้วน รูปที่มีอวัยวะสมส่วน ถือเอาประมาณในรูปนั้นแล้วจึงชอบใจ เลื่อมใสในรูปที่จะเชื่อถือ เกิดความเลื่อมใสศรัทธา บุคคลประเภทนี้เรียกว่า ผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป^{๒๑}

พระวัคกลี บวชเป็นบรรพชิตเป็นผู้ที่ไม่รู้จักอิม อยู่ในความพึงพอใจที่จะได้เห็นในพระรูปของพระพุทธเจ้า ฝากคอยติดตามดูอยู่ตลอดเวลา เพราะยินดีที่ได้เห็นพระรูปกายที่ประเสริฐของพระผู้มีพระภาค ทำให้เกิดศรัทธาในพระรูปของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบความยินดีของพระวัคกลี จึงได้ตรัสสอนไว้ว่า “อย่ายินดีในรูปที่ชนพาลชอบ ผู้ใดเห็นพระสัทธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเป็นบัณฑิตเห็นพระผู้มีพระภาค ส่วนผู้ไม่เห็นพระสัทธรรม ถึงจะเห็นพระผู้มีพระภาคก็ชื่อว่าเป็นคนโง่ ร่างกายมีโทษไม่สิ้นสุดเหมือนต้นไม้มีพิษเป็นที่อาศัยของโรคทุกชนิด ล้วนเป็นที่ประชุมของทุกข์ เพราะฉะนั้น จงเบื่อหน่ายในรูป พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งชนธทั้งหลาย จะถึงที่สุดแห่งสรรพกิเลสได้โดยง่ายเถิด”^{๒๒}

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า พระวัคกลีเกิดศรัทธาในพระรูปของพระพุทธเจ้า เป็นศรัทธาที่เกิดจากบุคคลผู้ถือเอารูปเป็นประมาณเลื่อมใสในรูป มีความพึงพอใจอยู่ในรูปร่างลักษณะ จึงทำให้เกิดศรัทธา เมื่อไม่ได้เห็นก็จะทำให้เกิดความทุกข์ภายในใจ มีความกระวนกระวายใจ ดิ้นรนชวนขวายให้ตนได้พบได้เห็นตามที่ใจมีความปรารถนาอยู่ตลอดเวลา จึงจะเกิดความสบายใจแก่ตน เมื่อเกิดศรัทธาในรูป โดยที่ปัญญาไม่ได้เกิดขึ้นเลย การบรรลุธรรมนั้นก็จะ

^{๒๐} คุรยละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^{๒๑} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๗๑-๑๗๒/๒๐๔.

^{๒๒} คุรยละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๑-๖๑/๒๔๔-๒๔๕.

ไม่เกิดขึ้นแน่นอน เพราะจะหยุดนิ่งอยู่เพียงศรัทธาในรูปเท่านั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุเคราะห์พระวักกลีให้เกิดความรู้สีกตัว เพื่อให้เกิดความรู้เห็นที่ถูกต้อง ว่าแท้จริงแล้วการเห็นธรรมก็เท่ากับได้เห็นพระผู้มีพระภาคอยู่ด้วยตลอดเวลาตนเอง

ดังนั้น บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป เป็นเหตุให้เกิดศรัทธาแล้ว การที่จะเข้าถึงเป้าหมายได้นั้น ต้องอาศัยความเลื่อมใสในรูปเป็นจุดเริ่มต้น ในการสร้างความสัมพันธ์กับเป้าหมาย หมายถึง การที่บุคคลเกิดศรัทธาในรูปแล้ว ต้องนำศรัทธานั้นมาสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นด้วย ไม่ยึดติดอยู่ที่ตัวบุคคลที่เป็นเหตุให้เกิดศรัทธาเท่านั้น ต้องรู้ในพระธรรมคือคำสอนอย่าง que พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้สอนธรรมไว้ เพราะพระธรรมจะเป็นเครื่องนำไปสู่การพ้นทุกข์ และบรรลุถึงเป้าหมายในที่สุด ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วว่า ผู้ไม่เห็นพระสัทธรรม ถึงแม้ว่าจะเห็นพระผู้มีพระภาค ก็ชื่อว่าไม่ได้เห็นพระองค์ หากศรัทธานั้นไม่มีความสัมพันธ์กับเป้าหมายก็เป็นเพียง จลศรัทธา เพราะไม่มีปัญญาเกิดขึ้น โอกาสที่เข้าถึงเป้าหมายคือพระนิพพานนั้นไม่มี

๒. โขสัปปมาณิกา คือ บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง บุคคลบางคนในโลกนี้ถือเอาประมาณในเสียงที่ผู้อื่นกล่าวสรรเสริญ ที่ผู้อื่นชมเชย ที่ผู้อื่นกล่าวยกย่อง ที่ผู้อื่นกล่าวสรรเสริญสืบบๆ กันมาแล้วเกิดความเลื่อมใส หรือบุคคลที่ได้ยินได้ฟังเสียงพูดจาที่ไพเราะ จึงชอบใจเลื่อมใสในน้ำมอใจที่จะเชื่อถือแล้วเกิดความเลื่อมใส น้อมใจไปเพื่อศรัทธา บุคคลประเภทนี้เรียกว่า ผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง^{๒๓}

อนาถบิณฑิกคหบดีเกิดศรัทธาในพระพุทธเจ้า เพียงแค่ได้ยินคำว่า“พระพุทธเจ้า” ทำให้อนาถบิณฑิกคหบดีอยากเห็น อยากเข้าเฝ้า อยากที่จะได้เข้าใกล้ในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก เมื่อได้ฟังธรรมอนุพุทฺธิกาและอริยสัจ ๔ ทำให้ธรรมจักขุอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิด ณ ที่นั่งฟังธรรมนั้นว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” อนาถบิณฑิกคหบดีได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก่แล้วก็ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา บรรลุโสดาบัน ผู้เข้าถึงกระแสแห่งนิพพานเป็นที่สุด ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะไปจนตลอดชีวิต^{๒๔}

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า เมื่อบุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณเป็นเหตุเกิดศรัทธา ในทางพระพุทธศาสนาคว่าศรัทธานั้นจะต้องประกอบด้วยปัญญา เมื่อมีศรัทธาที่เกิดจากเสียงแล้วจะต้องพัฒนาต่อไปให้เป็นปัญญา เป็นปัญญาประเภทที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจาก

^{๒๓} อภิป. (ไทย) ๓๖/๑๗๑/๒๐๔.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๐๔-๓๐๕/๑๑๑-๑๑๕.

วิญญูทุกข์ แล้วให้ปัญญาเป็นตัวทำหน้าที่ส่งต่อไปให้ถึงเป้าหมาย ศรัทธานั้นจะหมดหน้าที่ไปเมื่อเกิดปัญญาแล้ว หากยังมีศรัทธาที่มีเสียงเป็นเหตุอยู่ปัญญานั้นก็จะไม่เกิดขึ้นและก็ไม่มีความสัมพันธ์ใด ๆ กับเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนา เพราะบุคคลจะติดอยู่เพียงแค่ศรัทธาเท่านั้น

๓. ลูขัปปมาณิกา คือบุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นจิวรเศร้าหมอง บาตรเศร้าหมอง เสนาสนะเศร้าหมองหรือเห็นทุกกรกิริยาต่างๆ ถือเอาประมาณในความเศร้าหมองนั้นแล้วจึงชอบใจ แล้วเกิดความเลื่อมใส น้อมใจที่จะเชื่อถือ บุคคลประเภทนี้เรียกว่า ผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง^{๒๕}

พระโมฆราชได้ถูกรอคเรือนรบกวณ ทั้งในเวลากลางคืนก็ไม่ได้รับความสุขในการนอน เมื่อได้เห็นโทษของร่างกาย จึงบวชเป็นบรรพชิตเป็นศิษย์ของพรหมณ์ชื่อพาวรี ได้ถามปัญหาที่ละเอียดลึกซึ้งว่า โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก และเทวโลก แต่ไม่ได้รับคำตอบ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงได้ไปถามปัญหานี้กับพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์พิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราชจึงจะมองไม่เห็น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โมฆราช เธอจึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของว่างเปล่า ถอนความเห็นว่าเป็นอัตตาเสีย เมื่อเป็นเช่นนี้ จะพึงข้ามพ้นมัจจุราชได้ เธอเมื่อพิจารณาเห็นโลกด้วยอุบายอย่างนี้ มัจจุราชจึงจะมองไม่เห็น

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสจบพระคาถา โมฆราชก็ปราศจากผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาจะได้เป็นภิกษุและเป็นพระอรหันต์ พระโมฆราชได้เก็บผ้ามาจากกองขยะ ป่าช้า และทางรกรากเกวียนมาทำเป็นผ้าสังฆาฏิจากผ้านั้น ใช้สอยจิวรที่เศร้าหมอง

พระผู้มีพระภาคทรงพอพระทัยในคุณชื่อนั้นของท่านโมฆราช จึงทรงตั้งไว้ในตำแหน่งแห่งภิกษุผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายฝ่ายที่ใช้สอยจิวรเศร้าหมอง เพราะเป็นผู้ไม่มีอาสวะดับสนิทเหมือนเปลวไฟที่หมดเชื้อดับไป กิเลสทั้งหลายก็เผาได้แล้ว ภพทั้งปวงก็ถอนได้แล้ว สามารถตัดกิเลสเครื่องผูกมัดได้แล้วจึงอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ^{๒๖}

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่าการเป็นผู้มีสติทุกเมื่อพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของว่างเปล่า ถอนความเห็นว่าเป็นอัตตา จึงทำให้มีความยินดีที่ใช้สอยจิวรที่เศร้าหมองมากกว่า เพราะการเกิดในตระกูลดี มีทรัพย์สมบัติมากมาย ก็ไม่ได้ทำให้หายจากความทุกข์แต่อย่าง

^{๒๕} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๗๑-๑๗๒/๒๐๔.

^{๒๖} อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๔/๓๐.

ใด ความสุขที่แท้จริงที่เกิดจากการตัดกิเลสเครื่องผูกมัดได้ อยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ตัดขาดจากเครื่องพันธนาการ อยู่อย่างอิสระ ไม่ยึดติดกับอัตตา การใช้สอยจิ๋วระเห่หมอง หรือบาตรระเห่หมอง เสนาสนะระเห่หมอง หรือเห็นทุกกริยาต่างๆ ถือเอาประมาณในความระเห่หมองนั้นแล้วด้วยความพึงพอใจ ความสุขที่ได้ไม่มีความต่างจากสิ่งที่ไม่ระเห่หมองเลย เพราะมีปัญหาความรู้เห็นถูกต้องตามความเป็นจริง จึงเป็นบุคคลผู้ถือความระเห่หมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความระเห่หมอง เป็นเหตุให้เกิดศรัทธาสร้างให้เกิดปัญญา เพื่อนำสู่เป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

๔. ฌัมมปปมาณิกา คือบุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นศีล สมาธิ ปัญญา แล้วถือนำประมาณในศีลเป็นต้นนั้นแล้ว เกิดความเลื่อมใสบุคคลประเภทนี้เรียกว่า ผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม^{๒๗}

กรณีของปัญจวัคคีย์ เมื่อครั้งเกิดศรัทธาในธรรมของพระพุทธเจ้า จึงปรารภนาที่ จะเข้าไปหานั่งใกล้ เจริญหล่งฟุ้ง ฟังธรรม จดจำธรรม พิจารณาเนื้อความ ความเพ่งพินิจธรรม มีความยินดีพอใจ มีความขยันอดทน ไตร่ตรอง และอุทิศกายและใจ เพราะเชื่อในปัญญาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำให้เหล่าปัญจวัคคีย์ ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ด้วยธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับเหล่าปัญจวัคคีย์ไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเจริญโสตสดับ เราได้บรรลุอมตะธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ ต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้ ทำให้ปัญจวัคคีย์เกิดศรัทธา และตั้งใจฟังเพื่อความรู้ยิ่งแล้ว เป็นผลทำให้โกณฑัญญะ หนึ่งในปัญจวัคคีย์ ได้เกิดดวงตาเห็นธรรมเป็นคนแรก ในขณะที่พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมจักกัปปวัตตนสูตรอยู่ แล้วได้ทูลขอบวช และต่อมาพระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหามานะ และพระอัสสชิ ก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน และบรรลุอรหัตผลในที่สุด^{๒๘}

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ผู้ศรัทธาในธรรม เมื่อบุคคลมีเหตุคือธรรม มีผลคือศรัทธา ศรัทธานั้นเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมาย ดังที่เหล่าปัญจวัคคีย์เมื่อเกิดศรัทธาในธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะถือนำธรรมในพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่ศรัทธาในธรรมเท่านั้น แต่เกิดความสนใจแล้วจึงได้เข้าไปหา นั่งใกล้ เจริญฟังธรรมว่าพระผู้มีพระภาคจะตรัสเรื่องอะไร แล้วจึงจดจำในธรรมนั้นๆ นำธรรมนั้นมาพิจารณาในเนื้อความ ความเพ่งพินิจในธรรม เกิดความ

^{๒๗} ติรยลละเยียดใน อภิป. (ไทย) ๓๖/๑๓๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๒๘} ติรยลละเยียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๑๙/๑๘-๒๓.

ยินดีพอใจ เกิดความขยันอดทน ไตร่ตรอง และยอมอุทิศทั้งกายและใจ จึงเกิดปัญญารู้แจ้งธรรม เมื่อได้ฟังธรรมอันเป็นผลแห่งพระอรหัต ก็สามารสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ในที่สุด

๒.๓.๑.๕ ความสำคัญของศรัทธา

ศรัทธามีความสำคัญแตกต่างกันตามความหมายและหน้าที่ ศรัทธาแม้จะเป็นเพียงปัจจัยขั้นพื้นฐาน และเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาปัญญา แต่ไม่สามารถดูแลได้ เพราะอาจทำให้เข้าใจความหมายศรัทธาผิดไป^{๒๙} เพื่อให้เข้าใจถึงความสำคัญของศรัทธานั้น จึงสามารถแบ่งตามความหมายและหน้าที่ได้ ๓ ประการคือ

๑. ศรัทธาเป็นพื้นฐานในกระบวนการพัฒนาสู่ปัญญา บุคคลที่ยังไม่สามารถเข้าถึงปัญญาได้ ศรัทธาในขั้นพื้นฐานมีความสำคัญมาก ศรัทธาเป็นอุปกรณ์ชักนำให้เดินหน้าต่อไปในการพัฒนาเป็นปัญญา เมื่อใช้ถูกต้องจึงเป็นการเริ่มต้นที่ดี ทำให้การก้าวหน้าไปสู่จุดหมายได้ผลรวดเร็วขึ้น^{๓๐} เพราะในระดับบุคคลยังต้องอาศัยศรัทธาจากคนอื่นก่อน จึงจะสามารถพัฒนาให้เป็นปัญญาและสร้างความสัมพันธ์ในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายได้

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงการบรรลุอรหัตตผล กับเหล่าภิกษุทั้งหลายไว้ว่า

บุคคลเมื่อเกิดศรัทธาแล้วจึงจะเข้าไปหา พยายามที่จะเข้าไปนั่งให้ใกล้ ๆ ฝากอภัยเยยหูฟังว่าท่านจะพูดอะไร ฟังธรรมนั้นอย่างตั้งอกตั้งใจ แล้วจดจำธรรมที่ฟังนั้นไว้เป็นอย่างดี นำเนื้อความแห่งธรรมที่จดจำไว้มาพิจารณา ธรรมทั้งหลายควรแก่การนำมาพิจารณาขณะที่มีการพิจารณาธรรมอยู่นั้นความยินดีพอใจในธรรมจึงเกิดขึ้น เกิดความขยันอดทนไตร่ตรองดีแล้ว จึงได้อุทิศกายและใจ เพื่อทำให้รู้เห็นเข้าใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งในสัจจะอันยอดเยี่ยม ด้วยนามกาย (เจตสิกทั้งหลาย) และเห็นแจ่มแจ้งสัจจะอันยอดเยี่ยมนั้นด้วยปัญญา แต่หากศรัทธาไม่มี การที่จะเข้าไปหาหรือการเข้านั่งใกล้ ๆ การเงี่ยโสต เพื่อที่จะรับฟังธรรม การที่จะจดจำธรรมเอาไว้ เพื่อการพิจารณาเนื้อความ ความเพ่งพินิจธรรม ความยินดีพอใจ ความขยันอดทนการไตร่ตรอง และการอุทิศกายและใจ ก็ไม่มีในบุคคลนั้น^{๓๑}

เหล่าปัญจวัคคีย์ เมื่อครั้งที่ยังไม่เกิดศรัทธาในพระพุทธเจ้าเพราะคิดว่าพระผู้มีพระภาคละทิ้งความเพียรจะบรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสกับเหล่าปัญจวัคคีย์ไว้ว่า

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๖๔๙.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕๖.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒, ๔๓๒/๕๔๑-๕๔๒.

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี้ยวโสธสดับ เราได้บรรลุมตะธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอนไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ ต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงสามารถกระทำให้ปัญจวัคคีย์ยินยอมได้แล้ว ปัญจวัคคีย์เกิดตถาคตโพธิสัทธาจึงตั้งใจฟังเพื่อความรู้ยิ่งแล้ว เป็นผลทำให้ปัญจวัคคีย์ได้เกิดปัญญาเห็นธรรม แสดงให้เห็นว่า ศรัทธาเป็นพื้นฐานที่สำคัญของกระบวนการพัฒนาสู่ปัญญาเป็นอย่างมาก หากบุคคลไม่เกิดศรัทธาแล้ว จะไม่สนใจหรือไฝหา ความรู้หรือปัญญาก็จะไม่เกิด ความสัมพันธ์ของความสำคัญของศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลขั้นพื้นฐานในกระบวนการพัฒนาสู่ปัญญา

อัจฉริยบุคคลบางคน สร้างเสริมปัญญาของตนได้โดยไม่ต้องอาศัยศรัทธาต่อผู้อื่น ท่านเหล่านั้นได้ใช้แต่ความรู้จักคิดรู้จักมอง สิ่งทั้งหลายตามสภาวะและตามเหตุปัจจัย คือใช้โยนิโสมนสิการอย่างเดียว แล้วพัฒนาปัญญาให้เจริญงอกงามขึ้น จนรู้เข้าใจทั่วถึงซึ่งสัจธรรม หมายถึงพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่สามารถตรัสรู้ได้โดยใช้โยนิโสมนสิการอย่างเดียวเป็นปัจจัยของปัญญา^{๓๒}

ผู้มีปัญญามาก ศรัทธาจะมีความสำคัญในขั้นพื้นฐาน คือใช้เป็นเพียงเครื่องกระตุ้นปัญญาให้เกิดขึ้น เมื่อปัญญาเกิดแล้วก็จะใช้ปัญญาเป็นตัวนำเข้าสู่วิมุตติ จะเห็นตัวอย่างในกรณีของพระสารีบุตร ได้เห็นพระอัสสชิ เกิดความเลื่อมใสว่าลักษณะท่าทางของท่านแสดงว่าคงมีอะไรดี คงมีภูมิธรรมปัญญาสูง เกิดความอยากรู้อยากจะถามจึงเข้าไปหาแล้วสนทนากัน เมื่อได้บวชในพระพุทธศาสนาแล้ว พระสารีบุตรไม่ได้เชื่อพระพุทธเจ้าดังในบุพพปฏิสนธิสูตรที่พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกพระสารีบุตรมาตรัสถามว่า

สารีบุตร เธอเชื่อหรือไม่ว่า สัทธินทรีย์ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มoomตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มoomตะเป็นที่สุด...ปัญญินทรีย์ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มoomตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มoomตะเป็นที่สุด

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอนี้ชนเหล่าใดไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เข้าใจ มิได้ทำให้แจ้ง มิได้สัมผัส ด้วยปัญญา ชนเหล่านั้นพึงถึงความเชื่อต่อผู้อื่นในข้อนี้ว่า สัทธินทรีย์...ปัญญินทรีย์ที่

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๑๕.

บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มือมตะเป็นเบื้องหน้า มือมตะเป็นที่สุด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อนี้ชนเหล่าใดรู้ เห็น เข้าใจ ทำให้แจ้ง สัมผัสด้วยปัญญาแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมไม่มีความสงสัย ไม่มีความแคลงใจในข้อนั้นเลยว่า สัทธินทรีย์...ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มือมตะเป็นเบื้องหน้า มือมตะเป็นที่สุด ก็ข้อนี้ข้าพระองค์รู้ เห็น เข้าใจ ทำให้แจ้ง สัมผัสด้วยปัญญาแล้ว ข้าพระองค์จึงไม่มีความสงสัย ไม่มีความแคลงใจในข้อนี้^{๓๓}

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า มนุษย์มีความสามารถและสติปัญญาที่ติดตัวมาแต่เกิดต่างกัน ปุณฺณธรรมดาจะเข้าถึงปัญญาได้อาจเป็นเรื่องยาก แต่เมื่อเขาได้ยินได้ฟังเรื่องราวต่าง ๆ จากบุคคลอื่นแล้ว จึงจะทำให้เขาเกิดความสนใจและเกิดศรัทธาในเรื่องนั้นๆ ศรัทธาเป็นพื้นฐานให้เขาได้ค้นหาข้อมูลต่อไป จนสามารถรู้เห็นตามความเป็นจริง จนเข้าถึงขั้นเป็นปัญญาแล้วสามารถพัฒนาต่อไปจนถึงเป้าหมายได้ ในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อปัญญาเป็นอย่างมาก เพราะเป็นศาสนาแห่งปัญญา แต่ในบุคคลทั่วไปที่ยังไม่สามารถได้มาซึ่งปัญญา ในส่วนของศรัทธานั้นจะเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างให้เกิดปัญญา และต้องเป็นศรัทธาที่เป็นแบบนាំสู่ปัญญาเท่านั้น จึงจะเป็นศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสัมพันธ์ต่อไปให้ถึงเป้าหมายได้

๒. ศรัทธาเป็นพื้นฐานในกระบวนการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นวิธีฝึกอบรมเพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง เป็นกระบวนการปฏิบัติที่มุ่งไปสู่การบรรลุธรรม ตั้งแต่ขั้นรู้เห็นถูกต้องตามความเป็นจริง ไปจนถึงการหลุดพ้นจากวิภวทุกข คือพระนิพพาน ในกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน มีหมวดธรรมที่สำคัญต่อการปฏิบัติคือ อินทรีย์ ๕ กับพละ ๕ องค์ประกอบของหลักธรรมทั้งสองเหมือนกัน คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แต่มีส่วนต่างกันคือหน้าที่ที่ต้องเป็นไปตามหลักธรรมนั้นๆ พละธรรมเป็นกำลังเกื้อหนุนแก่อริยมรรคให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ อินทรีย์ธรรมเป็นเจ้าการในการครอบงำซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่าง คือความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงมกยา^{๓๔}

พระผู้มีพระภาคตรัสในปฐมโสตาปนสูตร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เป็นการรับรองผลในการใช้อินทรีย์ ๕ ว่าอินทรีย์ ๕ ประการ สัทธินทรีย์ ปัญญินทรีย์นี้ เมื่อใดที่อริยสาวกได้รู้ชัดถึง คุณ โทษ ความเกิด ความดับ และเครื่องสลัด

^{๓๓} ติรยลละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๔/๒๓๖-๒๓๗.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๕.

ออกจากอินทรี ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง อริยสาวกนี้เป็นโสดาบันไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า และเมื่อเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น อริยสาวกนี้เป็นอรหันตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้วทำกิจที่ควรทำสิ้นแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้วหลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ”^{๓๕}

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสธรรมหมวดผละ ๕ กับพระภิกษุทั้งหลายว่า

ผละ ๕ ประการ คือ สัทธาผละ เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตเป็นกำลัง มีวิริยผละเป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิดมีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ เป็นผู้มีสติเป็นกำลัง ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำค่าที่พูดมานานได้ มีสมาธิผละเป็นผู้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นผู้มีปัญญาผละ คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิด และความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ^{๓๖}

ผู้วิจัยเห็นได้ว่า ศรัทธาในหมวดธรรมทั้ง ๒ เมื่อทำตามหน้าที่แล้ว ศรัทธามีความสำคัญตามหน้าที่คือ เมื่อเป็นอินทรีก็สร้างความเป็นใหญ่ในกิจนั้นๆ และเมื่อเป็นพละก็เป็นกำลังแห่งจิตใจในการทำกิจนั้นๆ เพื่อให้องค์ธรรมนั้นเกิดความสัมพันธ์กันในหมวดธรรม และเกื้อกูลส่งเสริมให้การปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนาเกิดความสำเร็จ จนเกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงในสังขารธรรมเป็นโลกุตระปัญญา มุ่งมั่นที่จะนำพาตนเองเข้าไปให้ถึงเป้าหมายในชีวิต และนำพาให้ตนพ้นทุกข์หลุดพ้นจากวัฏฏะได้ในที่สุด โดยอาศัยศรัทธาเป็นปัจจัยเกื้อกูลขึ้นพื้นฐานในกระบวนการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมได้

๓. ศรัทธาเป็นปัจจัยสนับสนุนส่วนประกอบในหมวดธรรมต่างๆ ให้สมบูรณ์ศรัทธาเป็นองค์ธรรมที่ชักนำบุคคลให้เชื่อมั่น เลื่อมใสในการเข้าสู่กระบวนการฝึกฝนตนและสนับสนุนองค์ธรรมอื่นๆ ที่เข้าประกอบด้วยให้ทำหน้าที่ด้วยความมั่นใจว่า จะเกิดผลดีต่อการกระทำกิจนั้นๆ ซึ่งในหมวดธรรมใดที่มี ศรัทธาประกอบอยู่ มักต้องมีปัญญาประกอบอยู่ด้วยเพื่อควบคุมศรัทธาให้อยู่ในความหมายที่ถูกต้อง เช่น

ในอริยวัฑฒิ หรืออารยวัฑฒิ ๕ อันเป็นหลักธรรมที่สร้างความเจริญของอารยชนอย่างประเสริฐ ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในวัฑฒิสสูตรว่า อริยสาวกใด เจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ

^{๓๕} ติรยลละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๒-๕/๒๘๒-๒๘๕.

^{๓๖} ติรยลละเอียดใน อ.บ.ญก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗-๑๘.

และปัญญา อริยสาวกนั้นเป็นสัตบุรุษ มีปัญญาเห็นประจักษ์ เชื่อว่าถือเอาแต่สิ่งที่เป็นสาระสำหรับตนไว้ได้ในโลกนี้ทีเดียว

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเมื่อเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ ๕ ประการนี้แล ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญอย่างประเสริฐ เชื่อว่าเป็นผู้ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นสาระ และถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกาย^{๓๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า หลักความเจริญอย่างประเสริฐของอารยชนมี ๕ คือ (๑) ศรัทธา ความเชื่อความมั่นใจในพระรัตนตรัย ในหลักแห่งความจริงความดีงามอันมีเหตุผล และในการที่จะทำความดี (๒) ศีล ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต (๓) สุตะ การเล่าเรียนสดับฟังศึกษาหาความรู้ (๔) จาคะ (การเผื่อแผ่เสียสละ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจช่วยเหลือ ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังและร่วมมือ ไม่คับแคบเอาแต่ตัว (๕) ปัญญา ความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง^{๓๘}

ในหมวดธรรมที่ชื่อว่า อินทรีย์ ๕ หรือที่ชื่อว่า พละ ๕ เป็นธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจ ของตน เป็นหลักปฏิบัติทางจิตใจ ให้ถึงความหลุดพ้นโดยตรง ซึ่งมีองค์ธรรมอยู่ ๕ ประการ ได้แก่ ศรัทธา ความเชื่อ วิริยะ ความเพียร สติ ความระลึกได้ สมาธิ ความตั้งจิตมั่น และปัญญา ความรู้ทั่วชัด ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นชุดเดียวกัน แต่มีชื่อเรียกต่างกัน เพราะทำให้ความหมายไปตามหน้าที่ที่ทำ คือ ที่เรียกชื่อว่า อินทรีย์ เพราะความหมายว่าเป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่าง ๆ ของตน คือเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่าง คือความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงมกมายตามลำดับ ที่เรียกชื่อว่า พละ เพราะมีความหมายว่า เป็นกำลังให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามเช่นความไร้ศรัทธา เป็นต้น แต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้^{๓๙}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับเหล่าภิกษุทั้งหลายไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ เมื่อใด ที่บุคคลรู้ชัดคุณ โทษ รู้ชัด ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น บุคคลเป็นโสดาบันไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เมื่อ

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๓-๖๔/๑๑๑-๑๑๓.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๐.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๕.

นั้น เป็นอรหันตชีนาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำสิ้นแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้ โดยชอบ^{๔๐}

ภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ ประการนี้มี สัทธาพละ เป็นผู้มึศรัทธา คือเชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคต วิริยพละ เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ สติพละเป็นผู้มีสติ คือประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำคำที่พูดมานานได้ สมาธิพละ เป็นผู้สัจจจากาม และอกุศลธรรมทั้งหลาย ปัญญาพละ เป็นผู้มึปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิด และความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ^{๔๑}

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การบรรลุธรรมของบุคคลทั้งหลาย ทุกคนล้วนต้องอาศัยการปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อให้เกิดปัญญาความรู้แจ้งตามความเป็นจริง เมื่อว่าตามหน้าที่แล้ว หลักธรรมเพื่อให้เป็นไปในกิจของตน และเกิดกำลังใจสำหรับการบรรลุธรรม หมวดธรรมที่เหมาะสมคืออินทรีย์ ๕ และพละ ๕ แม้แต่พระองค์เองก็อาศัยพละ ๕ สร้างกำลังแห่งความสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเช่นกัน ทั้งนี้เพื่อให้หมวดธรรมนั้นเกิดความสมบูรณ์ อันจะนำพาให้บุคคลสามารถเข้าถึงเป้าหมายได้ ก็ด้วยอาศัยความสัมพันธ์ขององค์ธรรมในอินทรีย์ ๕ และพละ ๕ ที่มีศรัทธาเป็นองค์ประกอบอยู่ด้วย และมีความสัมพันธ์ต่อกันในหมวดธรรมในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในการบรรลุธรรม

๒.๓.๑.๖ อานิสงส์ของศรัทธา

ในประเด็นอานิสงส์ของศรัทธา นี้ มีข้อความปรากฏ ในขุททกนิกาย อปทาน ตอนประวัติในอดีตชาติของพระสังคาเลมาตาเถรีว่า บุคคลผู้มีศรัทธาไม่หวั่นไหวตั้งมั่นดีในพระตถาคต มีศีลดีงามที่พระอริยเจ้าใคร่และสรรเสริญมีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ มีความเห็นตรง นักปราชญ์เรียกผู้นั้นว่า เป็นผู้ไม่ขัดสนชีวิตของผู้นั้นไม่เปล่าประโยชน์ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญา เมื่อมาระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายพึงหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ปสาทะ ความเลื่อมใสและความเห็นที่ชอบธรรม^{๔๒}

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ก็มีข้อความปรากฏเกี่ยวกับอานิสงส์อานิสงส์ศรัทธาว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธาประกอบด้วยศีล

^{๔๐} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๔-๕/๒๘๔-๒๘๕.

^{๔๑} อ.ป.ญก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗.

^{๔๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/ ๘๘-๙๐/๕๓๑.

ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาละ ประกอบด้วยปัญญา มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เพราะอาสวะสิ้นไป เราพึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันเพราะอาสวะสิ้นไป ภิกษุนั้นจึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้^{๔๓} เห็นได้ว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยศรัทธาอย่างตั้งมั่น แล้วย่อมทำให้แจ้งซึ่งปัญญาวิมุตติ ไม่มีอาสวะ ย่อมเป็นผู้ที่แก้แล้วกล้ำอย่างยิ่งในพระศาสนา

ศรัทธา เป็นองค์ธรรมที่ชักนำบุคคลให้เชื่อมั่น เลื่อมใสในการเข้าสู่กระบวนการฝึกฝน ตนเพื่อให้เกิดความกล้าหาญ และทำความสัมพันธ์สนับสนุนกับองค์ธรรมอื่นที่เข้าประกอบด้วยให้ ทำหน้าที่ด้วยความมั่นใจว่า จะเกิดผลดีต่อการฝึกฝนกระทำกิจนี้ โดยมีปัญญาประกอบอยู่ด้วยเพื่อ ควบคุมศรัทธาให้อยู่ในความหมายที่ถูกต้อง ดังจะได้ศึกษาต่อไป

ผู้วิจัยสรุปความได้ว่า ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของ ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อที่มีปัญญาประกอบและกลั่นกรองในการตัดสินใจหมายถึงความเชื่อในพระ รัตนตรัย ที่มีการเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม สร้างปัญญาให้เกิดขึ้น และเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการ เข้าถึงเป้าหมาย คือนิพพาน ศรัทธามีความทำให้ใจผ่องใสเป็นลักษณะ ทำให้บุคคลมีความคิด ถูกต้องตามความเป็นจริงเกิดสัมมาทิฐิขึ้น มีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะในการกระทำ ความเพียรเพื่อให้ถึง เพื่อบรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

มูลเหตุให้เกิดศรัทธามี ๔ คือ รูป ความเศร้าหมอง เสียง ธรรม เป็นเหตุเกิด จึงชอบใจ เลื่อมใสในใจที่จะนับถือ ศรัทธายังมีความสำคัญตามความหมายและหน้าที่ถึง ๓ ประการคือ เป็นพื้นฐานในกระบวนการพัฒนาสู่ปัญญา เป็นพื้นฐานในกระบวนการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม เป็นส่วนประกอบพื้นฐานในหมวดธรรมต่างๆ

ศรัทธามีคุณค่าและประโยชน์ในการพัฒนามนุษย์ถึง ๔ ฐานะคือ (๑) ฐานะเป็น เครื่องมือพัฒนาให้ได้วยิทธิ (สัทธา สิล หิริ โอตตปปะ สุต จาคะ ปัญญา) (๒) ฐานะเป็น เครื่องมือพัฒนาให้บุคคลข้ามโอฆะ (กาม ภพ ทิฎฐิ อวิชชา) (๓) ฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาให้บรรลุ ธรรมของพระอรหันต์ (๔) ฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาบุคคลผู้อยู่ครองเรือนให้ได้รับทั้งประโยชน์ใน ปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า

^{๔๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖๑-๑๗๕/๒๐๗-๒๑๔.

ดังนั้น เมื่อใดที่บุคคลมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องของคำว่าศรัทธาและเป็นไปตามแนวทางของพระพุทธศาสนาเถรวาท ศรัทธาจะมีผลต่อชีวิตของบุคคลคือเกิดปัญญาและทำให้บรรลุถึงเป้าหมาย ซึ่งจะได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของศรัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายในพระพุทธศาสนาต่อไป

๒.๓.๒ วิริยพละ กำลังคือวิริยะ

๒.๓.๒.๑ ความหมายของวิริยะ

วิริยะ หมายถึงความเพียร ความกล้า ความเข้มแข็ง มีรูปวิเคราะหว่า วิหรานั ภาโว กมมัม วา วิริยัม ภาวาทังพิงให้เป็นไปตามวิธี^{๔๔}

๒.๓.๒.๒ ลักษณะของวิริยะ

ลักษณะที่เจตูกะ ของ วิริยะเจตสิก แบ่งอย่างละเอียดได้ ๔ ลักษณะ คือมีความอุตสาหะเป็นลักษณะอย่าง ๑ มีการอดทนหุนค้ำชูสหชาตธรรมเป็นกิจอย่าง ๑ มีการไม่ย่อท้อถอยเป็นผลอย่าง ๑ มีความสลดสังเวชเป็นเหตุไถ่อย่าง ๑

วิริยะหรือความเพียรมีลักษณะ มีกิจ มีผลปรากฏและเหตุไถ่ ดังนี้ คือ

๑. มีความอดทนต่อสู่กับความลำบาก เป็นลักษณะ

๒. มีความอดทนธรรมที่เกิดพร้อมกับตน ไม่ให้ถอยหลัง เป็นกิจ

๓. มีการไม่ถอยถอย เป็นผลปรากฏ

๔. มีความสลด คือสังเวควัตถุ ๘ คือ ขาติทุกข์ ขราทุกข์ พยาธิทุกข์ ทุกข์จากความป่วยไข้ มรณทุกข์ นิรยทุกข์ เปตติทุกข์ อสุรกายทุกข์ ตีรจฉานทุกข์ ทุกข์จากการเกิดในสภาพที่ไม่ดีต่าง ๆ เป็นเหตุไถ่ หรือมีวิริยารัมภวัตถุ ๘ วัตถุอันเป็นอารมณ์ ให้เกิดการปรารภความเพียร เช่น การงาน การเดินทาง สุขภาพ อาหาร เป็นเหตุไถ่^{๔๕}

ในคัมภีร์มิลินทปัญหาพระเจ้ามิลินทร์ ได้ตรัสถามปัญหากับพระนาคเสนถึงลักษณะของวิริยะ คือความเพียรว่าคืออะไร มีลักษณะอย่างไร ซึ่งพระนาคเสนได้วิสัชนาปัญหาไว้อย่างแจ่มแจ้งคือ

^{๔๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๒๑.

^{๔๕} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๑/๑๖๙, วรรณสิทธิ ไวยะเสวี รวบรวม, คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒, (มูลนิธิแนบมหานิรานนท์ จัดพิมพ์ ๒๕๔๗) , หน้า ๒๘-๒๙

ข้าแต่พระนาคนาเสน วิริยะ คือความเพียร มีลักษณะอย่างไร มหาราชา ความเพียร มีการค้าจุนไว้ เป็นลักษณะกุศลธรรมเหล่านั้นทั้งสิ้น อันความเพียรค้าจุนไว้แล้วย่อมไม่เสื่อม ขอนิมนต์อุปมาก่อน อุปมาเรือนที่จะล้ม ขอถวายพระพร เมื่อเรือนจะล้มบุคคลค้าไว้ด้วยไม้อื่น เรือนที่ถูกค้าไว้วันนั้น ก็ไม่ล้มฉันทใด ความเพียรก็มีการค้าจุนไว้เป็นลักษณะ กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งสิ้นก็ไม่เสื่อมฉันทนั้น ขอนิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก อุปมาพวกลาสนา มหาราชา พวกลาสนาจำนวนน้อย ต้องพ่ายแพ้แก่เสนามาก หากพระราชาทรงกำชับไปให้ตี ทั้งเพิ่มกองหนุนส่งไปให้เสนาจำนวนน้อยกับกองหนุนนั้น ต้องชนะเสนามากได้ฉันทใดความเพียรก็มีการค้าจุนไว้เป็นลักษณะกุศลธรรมเหล่านั้นทั้งสิ้น อันความเพียรอดหนุนแล้ว ก็ไม่เสื่อมฉันทนั้น

ข้อนี้สมจริงดังที่สมเด็จพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

อริยสาวกผู้มีความเพียรเป็นกำลัง ย่อมละอกุศล เจริญกุศลได้ ละสิ่งที่มีโทษ เจริญสิ่งที่ไม่มิโทษได้ ย่อมไม่เสื่อมจากพระสัทธรรม ดังนี้ ขอถวายพระพรการทำความเพียรนั้น คือไม่มากเกินไปหรือน้อยเกินไป ถ้าหย่อนเกินไป ก็จะเอียงไปทางเกียจคร้าน ถ้าตึงเกินไปก็จะฟุ้งซ่านจึงควรทำความเพียรแต่พอดี ความเพียร เป็นคุณธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้พ้นจากความทุกข์ความเดือดร้อนในชีวิตได้ ตั้งแต่ความทุกข์หรือความเดือดร้อนในระดับต้น ๆ ซึ่งเป็นความเดือดร้อนหรือความทุกข์ในชีวิตประจำวันจนสามารถนำพาให้พ้นจากความทุกข์อย่างสิ้นเชิง คือบรรลुพระนิพพานได้ ก็เพราะอาศัยความเพียร แต่หากบุคคลใดไม่ประกอบด้วยวิริยะคือความพากเพียรแล้ว ย่อมทำให้บุคคลนั้นประสบกับความเสื่อมของชีวิต ทำให้ชีวิตนั้นไร้ค่าที่เรียกว่า โมฆะชีวิต ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า กุสโล ความเกียจคร้านและ หินวิริโย ผู้มีความเพียรแล้ว บุคคลใดก็ตามที่ประกอบไปด้วยคุณลักษณะ ๒ ประการนี้ ท่านจัดว่าเป็นชีวิตที่เสื่อม^{๔๖}

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า วิริยะ หมายถึงความเพียร ความกล้า ความเข้มแข็ง มีความอดทน ต่อสู้กับความลำบากเป็นลักษณะ มีความอดทนธรรมที่เกิดพร้อมกับตนไม่ให้ถอยหลังเป็นกิจ มีการไม่ถอยเป็นผลปรากฏ มีความสลด คือสังเวควัตถุ ๘ มีชาติทุกข์ เป็นต้น เป็นอารมณ์ให้เกิดการปรารถนาความเพียร เป็นเหตุใกล้ มีการค้าจุนไว้เป็นลักษณะกุศลธรรมเหล่านั้นทั้งสิ้น อันความเพียรค้าจุนไว้แล้วย่อมไม่เสื่อม แต่หากบุคคลใดไม่ประกอบด้วยวิริยะ คือความเพียรแล้วย่อมทำให้บุคคลนั้นประสบความเสื่อมของชีวิต ทำให้ชีวิตนั้นไร้ค่า ที่เรียกว่าโมฆะชีวิต

^{๔๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มลิตนปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๕๗.

๒.๓.๒.๓ อานิสงส์ของวิริยะ

คนที่ประกอบไปด้วยความเพียรจะได้รับผล คนที่มีความเพียรนั้นจะไม่อ้างเหตุต่าง ๆ เช่น อ้างว่าร้อนนัก หนาวนัก เย็นนัก เป็นต้น แล้วหลีกเลี่ยงไม่กระทำกิจธุระ ไม่กระทำหน้าที่การงาน แต่จะกระทำหน้าที่ด้วยความเข้มแข็ง อุตทน มุ่งมั่นไม่ท้อถอย เมื่อกระทำหน้าที่ด้วยความเพียรอย่างนี้ ย่อมประสบผลคือไม่เสื่อมจากความสุข เพราะ “วิริยะ” เป็นเหตุให้กล้าลงมือทำงานและกล้าเผชิญปัญหาอุปสรรคต่างๆ ขณะทำงานตรงกันข้าม หากขาดความเพียรพยายามเสียแล้วก็ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้

วิริยะ เป็นธรรมที่ให้ผลอย่างกว้างขวางและสำคัญมาก เพราะแม้แต่จะมีความตั้งใจกระทำสักเพียงใดก็ตาม ถ้าหากว่า ขาดความพากเพียรเสียแต่อย่างเดียวนั้น การงานต่างๆ ก็จะไม่เป็นผลสำเร็จดังที่ตั้งใจไว้ ส่วนมากมักจะไม่มีใครได้คำนึงถึงความเพียรกันอย่างจริงจัง ดังนั้นเมื่อประสบกับความคับขันเข้าบ้าง ก็มักจะท้อถอยเสีย ยิ่งเป็นการบำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาภาวนา อันเป็นการประกอบ วิวิธปฏิบัติทุกสัปดาห์แล้ว ก็จะต้องเป็นความเพียรที่สมบูรณ์ด้วยองค์ ๔ ที่เรียกว่า จตุรงควิริยะ คือ แม้เนื้อจะเหือดเลือดจะแห้ง ๑ จะเหลือแต่เพียงหนัง ๑ จะเหลือแต่เพียงกระดูก ๑ จะเหลือแต่เพียงเอ็น ๑ ก็จะไม่ละเสียจากความเพียรที่กำลังกระทำอยู่นั้นเลย ผู้ที่พากเพียรอย่างนี้ ย่อมล่วงทุกข์ได้ ดังในธรรมบทที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า วิริเยน ทุกขมจเจติ “คนจะล่วงทุกข์ได้ก็เพราะความเพียร” การปรารภความเพียร คือ ลงมือทำความเพียรอย่างเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว ทำงานอันเป็นหน้าที่ประจำให้สำเร็จทำงานที่แทรกซ้อนขึ้นมาในระหว่างนั้นให้สำเร็จทำงานนั้นอย่างเอาจริงเอาจัง ไม่คำนึงถึงความเหนื่อยยากลำบาก มุ่งความสำเร็จของงานในเวลาอันรวดเร็ว และมีความเรียบร้อยเป็นสำคัญ และนอกจากนี้ภิกษุใดเป็นผู้มีความเพียร ไม่เกียจคร้านประกอบพร้อมไปด้วยความสันโดษในปัจจุบัน เป็นบุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ และเป็นบุคคลผู้เลิศ และบุคคลเช่นนี้เป็นบุคคลที่ไม่มีใครสามารถตำหนิ ตีเตียนได้ ผู้ที่มีวิริยธ ปรารภความเพียรเจริญสติปัฏฐาน ๔ แล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบันหรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี^{๔๗}

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า คนที่ประกอบไปด้วยความเพียรจะได้รับผลและคนที่มีความเพียรจะไม่อ้างเหตุต่าง ๆ แล้วหลีกเลี่ยงไม่ทำกิจธุระ ไม่กระทำหน้าที่การงานแต่จะกระทำหน้าที่ด้วยความเข้มแข็ง อุตทน มุ่งมั่นไม่ท้อถอย วิริยะนี้เป็นธรรมที่ให้ผลกว้างขวางและสำคัญมากเพราะแม้แต่จะ

^{๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๗-๑๓๘/๑๒๘-๑๓๑.

มีความตั้งใจกระทำสักเพียงใดก็ตาม ถ้าหากว่าขาดความเพียรเสียอย่างเดียว การงานต่างๆ ก็จะไม่เป็นผลสำเร็จดังที่ได้ตั้งใจไว้

๒.๓.๓ สติพละ กำลังคือสติ

๒.๓.๓.๑ ความหมายของสติ

สติ หมายถึงความระลึกได้ ความนึกขึ้นได้ สติคือการที่จิตนึก ถึงสิ่งที่จะพูดจะทำ ได้ นึกถึงสิ่งจะทำคำที่พูดไว้แล้วได้ เป็นอาการที่จิตไม่หลงลืม ไม่เผลอเผลอคิดขึ้นได้ ระวังยับยั้งใจได้ เรียกอีกหนึ่งว่าความไม่ประมาท สติเป็นธรรมมีอุปการะมาก คือให้ตื่นตัวอยู่เสมอ ทำให้ไม่เผลอเล็ดลอด ป้องกันความเสียหายเป็นต้น เป็นเหตุให้ถูกคิด ยับยั้งชั่งใจ และกระตุ้นทำให้นึกถึงชีวิตทำให้เสียสละทำความดีต่างๆ ได้ แต่หากขาดสติแล้ว จะเป็นเหตุให้ทำอะไรผิด และเสียหายร้ายไป สติ เป็นคุณที่เกิดเองไม่ได้ ต้องทำให้เกิดด้วยการฝึกจิตรวบรวมจิตให้หนึ่งด้วยวิธีต่างๆ เช่น ทำสมาธิ สวดมนต์ภาวนา^{๔๘}

๒.๓.๓.๒ ลักษณะของสติ

ลักษณะที่จับต้องได้ ของ สติเจตสิก แบ่งอย่างละเอียดได้ ๔ ลักษณะ คือมีความระลึกได้ในอารมณ์เนื่อง ๆ คือความไม่ประมาทเป็นลักษณะอย่าง ๑ มีการไม่หลงลืมเป็นกิจอย่าง ๑ มีการรักษาอารมณ์เป็นผลอย่าง ๑ มีการจำได้แม่นยำเป็นเหตุไถ่อย่าง ๑

การจัดการกับอารมณ์ที่ถูกปรุงแต่งด้วยกิเลสและอคตินั้น ต้องอาศัยสติเป็นหลัก เพราะนอกจากสติจะช่วยให้เรารู้เท่าทันอารมณ์ และไม่ปล่อยใจให้ปรุงแต่งไปตามอคติแล้ว ยังช่วยให้รับรู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ที่สำคัญคือ สติสามารถเตือนใจให้รู้จักการให้อภัยหรือใช้ปัญญาในการแก้ไขความขัดแย้ง เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายได้^{๔๙}

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า สติเป็นธรรมมีอุปการะมากทำให้ตื่นอยู่ตัวเสมอ ทำให้เผลอเล็ดลอดไม่พั้งเผลอ ป้องกันความเสียหาย ยับยั้งชั่งใจและกระตุ้นให้นึกถึงชีวิต ทำให้เสียสละทำความดีต่างๆ สติเป็นคุณที่เกิดเองไม่ได้ ต้องทำให้เกิดด้วยการฝึกจิต รวบรวมจิตให้หนึ่งด้วยวิธีต่างๆ มีการทำสมาธิเจริญภาวนาเป็นต้น

๒.๓.๔ สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ

สมาธิเป็นสิ่งที่จำเป็นมากที่สุดสำหรับการเรียนการทำงานและแม้ในการศึกษาธรรมะ ถ้าขาดสมาธิก็เรียนไม่รู้เรื่องทำงานไม่ได้ดีและศึกษาธรรมะนี้ไม่เข้าใจ ซึ่งตามปกติเรามักมีสมาธิกันไม่

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๙.

^{๔๙} พระไพศาล วิสาโล, สุขแท้ด้วยปัญญา, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๕๖),

สมบูรณ์คือมีไม่ต่อเนื่องหรือขาดๆ หายๆ อยู่เสมออย่างที่เรียกว่าสมาธิสั้น การฝึกสมาธิที่เรียกว่าอานาปานสติเป็นวิธีที่จะช่วยให้ผู้ฝึกปฏิบัติเป็นผู้มีสติต่อเนื่องกันได้นานๆ นั่นเอง ดังนั้นผู้ฝึกปฏิบัติจึงจำเป็นต้องศึกษาหลักการและขั้นตอนอย่างละเอียดและต้องฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

๒.๓.๔.๑ ความหมายของสมาธิ

อภิธรรมปิฎกให้ความหมายสมาธิว่า “ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความไม่ซัดส่าย สมณะ สมาธิทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคในสมัยนั้น นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ”^{๕๐}

คัมภีร์วิสุทธิมรรคให้คำนิยามไว้ว่า “ภาวะที่จิตมีอารมณ์อันเดียวฝ่ายกุศลชื่อว่าสมาธิ”^{๕๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายว่า “สมาธิ” แปลกันว่าความตั้งมั่นของจิต หรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอ คือ “จิตตัสเสกัคคตา” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือการที่จิตแน่วแน่มั่นคง สนทนอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป...คัมภีร์รุ่นอรุณการะบุความหมายจำกัดลงไปอีกว่า “สมาธิ คือ ภาวะมีอารมณ์หนึ่งเดียวของกุศลจิตและไขความออกไปว่า หมายถึงการดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียวอย่างเรียบสม่ำเสมอและด้วยดี หรือแม้แต่แค่จิตตั้งมั่น”^{๕๒}

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า สมาธิหมายถึงความตั้งอยู่แห่งจิตความดำรงอยู่ ความไม่กระสับกระส่ายในจิต ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งคือ การที่จิตกำหนด แน่วแน่มั่นกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป เรียกว่า เอกัคคตา สมาธิมีความจำเป็นมากที่สุด สำหรับการเรียน การทำงานและแม้ในการศึกษาธรรมะ ถ้าขาดสติก็เรียนไม่รู้เรื่อง ทำงานไม่ได้ดี และศึกษาธรรมะไม่เข้าใจ

๒.๓.๔.๒ ประเภทของสมาธิ

สมาธิคือปัญญาในการสำรวจแล้วตั้งไว้ด้วยดี ถ้าจิตเป็นฌานซึ่งเวลานั้นจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งในลมหายใจเข้าออกก็ดี ในคำภาวนาก็ดี ในนิมิตก็ดี ถ้าจิตจับเฉพาะอย่างนั้น เรียกว่า การเกิดสมาธิหรือการเกิดญาณ มี ๕ อย่าง ดังนี้

๑. สมาธิ ๑ ได้แก่ เอกัคคตาสมาธิ คือจิตที่มีสมาธิแน่วแน่ ในอารมณ์เดียว คือแน่วแน่นอยู่ในอารมณ์ที่เพ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เอกัคคตามี ๓ ระดับ คือ

^{๕๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๐๔/๙๕.

^{๕๑} พระพุทธโฆสะจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๔.

^{๕๒} วิสุทธิ.๑/๑๐๕; นิท.อ.๒/๙๙; ปฏิส.อ.๑๙;

ระดับที่ ๑ ขณิกสมาธิ หรือบริกรรมสมาธิคือ จิตที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ได้ชั่วขณะ หรือเป็นสมาธิ ขณะบริกรรมว่าปฐวีฯ เป็นต้น

ระดับที่ ๒ อุปจารสมาธิคือ จิตที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใกล้จะได้ฌาน

ระดับที่ ๓ อัปปนาสมาธิคือ จิตตั้งมั่นหรือแนบแน่นอยู่ในอารมณ์ที่กำหนดไม่ ซัดส่ายไปไหน กิเลสไม่สามารถรบกวนได้ และอัปปนาสมาธิก็คือฌานจิตที่เป็นอัปปนาเกิดขึ้นแล้ว

๒. สมาธิ ๒ ได้แก่ โลภียสมาธิ และโลกุตตรสมาธิ

๓. สมาธิ ๓ ได้แก่ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ

๔. สมาธิ ๔ ได้แก่ ทิฐธัมมสุขวิহারสมาธิ ญาณทัสสนสมาธิ สติสัมปชัญญ สมาธิ และอาสวักขยสมาธิ

๕. สมาธิ ๔ ได้แก่ สุขสมาธิ สันตสมาธิ อริยสมาธิ นิรามิสสมาธิ อกาปุริสสมาธิ ได้แก่ สมาธิของมหาบุรุษ^{๕๓}

จากที่ได้กล่าวมาขึ้นต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า สมาธิคือปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ ด้วยดี มีอารมณ์เป็นหนึ่งในลมหายใจเข้าออกก็ดี ในคำภวานาก็ดี ในนิमितถ้ำจิตจับเฉพาะอย่างนั้น เรียกว่าการเกิดสมาธิหรือการเกิดฌาน

๒.๓.๔.๓ ลักษณะจิตที่เป็นสมาธิ

จิตที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้วโดยเฉพาะในเรื่องของการเจริญสมาธิ จะมีความสงบ เยือกเย็นมั่นคงไม่หวั่นไหวไปกับอารมณ์ที่มากระทบ ยิ่งเป็นสมาธิระดับอัปปนาสมาธิก็就会有 ความสงบเยือกเย็นประณีตสูงขึ้นไปตามลำดับ ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงลักษณะจิตที่มีสมาธิ โดยเฉพาะสมาธิระดับอัปปนาสมาธิไว้ ดังนี้

๑. ตั้งมั่น (สมาหิตะ) คือตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่จิตกำหนด

๒. บริสุทธิ์ (ปริสุทธะ) คือ หหมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิต

๓. ผ่องใส (ปริโยธิตะ) คือ ไม่มีกิเลสเครื่องทำใจให้ขุ่นมัว

๔. เรียบเสมอ (อนังคณะ) คือ ภาวะจิตที่ไม่ฟู ไม่แฟบ หรือขึ้น ๆ ลง ๆ

๕. ปราศจากสิ่งที่จะทำให้มัวหมอง (วิคตูปกิเลสะ) คือไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมอง มารบกวน

๖. นุ่มนวล (มุกฺกุตะ) คือ มีความอ่อนโยนไม่หยาบกระด้าง

๗. ควรแก่การงาน (กัมมณียะ) คือเหมาะที่จะใช้งานโดยเฉพาะงานด้านพัฒนาปัญญา

^{๕๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๓.

๘. มั่นคง (ฐิตะ) คือ ดำรงมั่นเหมือนเสาเชื่อมไม้โยกโคลงหรือหวั่นไหวในลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิทั้ง ๘ นี้ ท่านพุทธทาสได้อธิบายลักษณะที่ ๗ คือ กัมมณียะ คือจิตที่ควรแก่การทำงาน มีความสำคัญหรือเป็นจุดมุ่งหมายของสมาธิในพระพุทธศาสนา ลักษณะของจิตที่มีสมาธิเช่นนี้ว่าจะเป็นสนามปฏิบัติการทางปัญญาเป็นตัวหนุนให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรม ไม่ใช่อยู่ในฌานสมาบัติแข็งทื่อเหมือนตุ๊กตาหินทำอะไรไม่ได้ ภาวจิตที่อยู่ในฌานจะพิจารณาธรรมไม่ได้เลยมีแต่จะติดอยู่ในฌานนั้นตลอดไป ผู้จะพิจารณาธรรมคือ เข้าสู่วิปัสสนาได้จะต้องออกจากฌานเสียก่อนแล้วพิจารณาธรรมหรือเข้าสู่วิปัสสนาจึงจะบรรลุ มรรค ผล นิพพาน สามารถแก้ปัญหาเรื่องทุกขได้^{๕๔}

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ลักษณะจิตที่มีสมาธิโดยเฉพาะระดับอัปนาสมาธิไว้ดังนี้ ตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผ่องใส เรียบเสมอ ปราศจากสิ่งมัวหมอง นุ่มนวล ควรแก่การทำงาน มั่นคง

๒.๓.๔.๔ จุดประสงค์ของการฝึกสมาธิ

เป็นที่ทราบกันดีว่า “สมาธิ” เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ด้วยการปฏิบัติจริงบนหลักเกณฑ์ที่เข้าใจง่ายเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่ทำตามได้จริง หากฝึกปฏิบัติจนจิตอยู่ในภาวะของความเป็นอิสระปราศจากสิ่งรบกวนปราศจากสิ่งอันชวนให้ยึดมั่นถือมั่นจิตก็จะเกิดความสงบ การเกิดปัญญา นำไปสู่ทางพ้นทุกข์ ให้สติตั้งมั่นอยู่ที่ไตรลักษณ์ พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ให้รู้เห็นความเป็นจริง ดังจุดประสงค์จำแนกได้เป็น ๒ ทาง คือ^{๕๕}

๑. สติตั้งมั่นในการพิจารณาบุญปฏิบัติเพื่อให้จิตสงบซึ่งเรียกว่า สมถกัมมัฏฐาน มีอานิสงส์ให้บรรลุฌานสมาบัติ

๒. สติตั้งมั่นในการพิจารณารูปนามเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเรียกว่า วิปัสสนากัมมัฏฐาน มีอานิสงส์ให้บรรลุถึง มรรค ผล นิพพาน การกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ เพื่อให้รู้เห็นสภาพตามความเป็นจริงว่าสิ่งทั้งหลายล้วนแต่เป็นรูปนามเท่านั้นและรูปนามทั้งหลายเหล่านั้นก็มีลักษณะเป็นอนิจจังทุกขังอนัตตาหาได้เป็นแก่นสารยั่งยืนไม่จะได้ก้าวล่วงเสียซึ่งความเห็นผิด ไม่ให้ติดอยู่ในความยินดียินร้าย อันเป็นการเริ่มต้นที่จะให้ถึงหนทางดับทุกข์ทั้งปวง

^{๕๔} พุทธทาสภิกขุ, การทำสมาธิและวิปัสสนาที่แท้สมาธิวิปัสสนาตามวิธีธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^{๕๕} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ผู้รวบรวม, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อัมพลพิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๔๑.

จากที่ได้กล่าวมาขึ้นต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่าจุดประสงค์ของการฝึกสมาธิจำแนกได้เป็นสองทางคือ ๑. สมถกัมมัฏฐาน คือทำให้จิตสงบ ๒. วิปัสสนากัมมัฏฐาน คือทำให้เกิดปัญญาเห็นไตรลักษณ์

๒.๓.๕ ปัญญาพละกำลังคือปัญญา

๒.๓.๕.๑ ความหมายของปัญญา

ปัญญา คือความรู้รอบรู้ เข้าใจซึ่งในเหตุผลดีชั่ว ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น รู้คิด รู้วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ

ในพระไตรปิฎกให้ความหมายของปัญญาว่า “ปัญญา คือความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้งความคิดค้น ความใคร่ครวญ”^{๕๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายให้เห็นถึงความหมายของปัญญาว่า “ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ, ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามเป็นจริง”^{๕๗}

๒.๓.๕.๒ ลักษณะของปัญญา

ลักษณะที่จตุกะ ของ สติเจตสิก แบ่งอย่างละเอียดได้ ๔ ลักษณะ คือมีการรู้แจ้งซึ่งสภาวะธรรมเป็นลักษณะอย่าง ๑ มีการกำจัดความมืดเป็นกิจอย่าง ๑ มีความไม่หลงเป็นผลอย่าง ๑ มีสมาธิเป็นเหตุใกล้อย่าง ๑

พระพุทธโฆसाจารย์ได้อธิบายลักษณะของปัญญาไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ปัญญามีการตรัสรู้สภาวะแห่งธรรมเป็นลักษณะ มีอันขจัดเสียซึ่งความมืดคือโสมพะอันปิดบังสภาวะแห่งธรรมทั้งหลายเป็นรส (คือเป็นกิจ) มีความหายหลงเป็นปัจจุปัญฐาน (คือเป็นเครื่องปรากฏหรือเป็นผล) ส่วนสมาธิจัดเป็นปทัฏฐาน (คือเหตุใกล้) ของปัญญานั้น^{๕๘}

^{๕๖} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๑.

^{๕๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๕.

๒.๓.๕.๓ ความสำคัญของปัญญา

ปัญญา มีความสำคัญต่อมนุษย์ เพราะเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ถือเป็นเครื่องมือในการจัดการที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การเรียนรู้ การใช้ชีวิต หากมนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างขาดปัญญาจะทำให้พบกับปัญหาและความทุกข์มากมาย

ดังนั้น มนุษย์จึงต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต โดยมีลักษณะสำคัญของกระบวนการดำเนินชีวิตด้วยการพัฒนาศักยภาพการดำเนินชีวิต ให้สามารถอยู่รอดอย่างดีงาม มีความสุข มีการเรียนรู้ที่จะฝึกตัวเอง พัฒนาชีวิตตนเองให้มีความสามารถที่จะเป็นอยู่ได้อย่างดี ซึ่งชีวิตของมนุษย์นั้นโดยปกติจะสัมพันธ์กับโลกใน ๓ ด้านคือ ด้านพฤติกรรมหรือด้านศีล หมายถึง ความสัมพันธ์กับผู้คน เพื่อนมนุษย์ สรรพสัตว์ และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ด้านจิตใจหรือด้านสมาธิ หมายถึง การทำงานของจิตใจ ตั้งแต่เจตนา แรงจูงใจ ความสามารถหรือความอ่อนด้อย พร้อมทั้งความรู้สึกสุข ทุกข์ เฉยๆ และปฏิกิริยาต่อจากสุข ทุกข์ นั้น เช่นพอใจ ไม่พอใจหรือการควบคุมชักนำการรับรู้และพฤติกรรมทั้งหลาย และทางด้านปัญญา ได้แก่ความรู้ ความเข้าใจตั้งแต่การอ่าน การฟัง จนถึงการพัฒนาทุกอย่างในจินตาวิสัยและญาณวิสัย เช่น แนวคิด ทฤษฎี ทศนคติ ค่านิยม แง่มุมในการมอง การพิจารณาอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ทั้ง ๓ ด้านนี้มีผลต่อเราทุกคนในการดำเนินชีวิต หากขาดปัญญาเสียแล้ว การเป็นอยู่ที่ต้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่มีองค์ประกอบ ๓ ด้านก็อาจจะนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่สามารถ ควบคุม สติ สัมปชัญญะและอารมณ์ได้ ปัญญาจะเป็นตัวชี้ นำ บอกทาง ให้แสงสว่าง ขยายขอบเขต ปรับแก้จิตใจและพฤติกรรมและปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากปัญหาหรือทุกข์ ทำให้เป็นอิสระได้^{๕๙}

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ปัญญา คือความรอบรู้ในเหตุผลดีชั่ว รู้คิด รู้วินิจฉัยและรู้ที่จะจัดการ ปัญญามีความสำคัญต่อมนุษย์ มนุษย์จำต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต ซึ่งชีวิตของมนุษย์นั้นโดยปกติจะสัมพันธ์กับโลกใน ๓ ด้านคือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ ด้านปัญญา หากขาดปัญญาเสียแล้วอาจจะนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่สามารถควบคุม สติสัมปชัญญะ

๒.๓.๕.๔ อานิสงส์ของปัญญา

ผู้มีปัญญาย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้ คือ เมื่อใช้ปัญญามนสิการธรรมเหล่านี้อยู่ อกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้นด้วย อกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วก็สลายไปด้วย อนึ่ง

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๓๔๙-๓๕๑.

เมื่อ มนสิการธรรมเหล่านี้อยู่ กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดมาเกิดขึ้นด้วย กุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วมาเป็นไปเพื่อภโยภาพไพบูลย์เจริญเต็มที่ด้วย ปัญญา คือความรู้ทั่ว...ความไม่หลง ความวิจยธรรมได้ ความเห็นถูกต้องในความไม่เกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย และในความเกิดขึ้นและความเจริญแห่งกุศลธรรมทั้งหลายด้วยแห่งผู้มีปัญญา^{๖๐}

พละหมวดนี้ เป็นหลักประกันของชีวิตแก่ผู้ประพฤติธรรมและย่อมดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ เพราะเป็นผู้มีพลังในตน ย่อมข้ามพ้นภัยทั้ง ๕ คือ

๑. อาชีวิตภัย ภัยเนื่องด้วยการครองชีวิต
๒. อสโโลกภัย ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง
๓. ปริสสารัชชภัย ภัยคือความครั่นคร้ามก่อเงินในที่ชุมนุม
๔. มรณภัย ภัยคือความตาย
๕. ทุกคติภัย ภัยคือทุกคติ^{๖๑}

๒.๔ สรุป

จากที่ได้กล่าวมา ผู้วิจัยเห็นได้ว่า องค์ธรรมของพละทั้ง ๕ คือ (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา อันหมายถึงความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่ออันประกอบด้วยปัญญา (๒) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ อันหมายถึงความเพียรอันประกอบด้วยปัญญา (๓) สติพละ กำลังคือสติ อันหมายถึงความระลึกได้ด้วยปัญญาหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าความไม่ประมาท (๔) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ อันหมายถึงความตั้งมั่นแห่งจิต (๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา อันหมายถึงความรอบรู้และเข้าใจซึ่งเหตุผล พละ ๕ ล้วนแต่เป็นธรรมที่เกื้อหนุนในการปฏิบัติเพื่อทำให้จิตพัฒนาไปสู่อริยมรรค และพละ ๕ ก็นับเนื่องในโพธิปักขิยธรรม ซึ่งเป็นองค์ธรรมเป็นเครื่องรู้แจ้งพระนิพพาน องค์ธรรมเหล่านี้เป็นกำลังซึ่งทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคงดำรงอยู่ในสัมปยุตตธรรม ทั้งหลายอย่างไม่หวั่นไหว อันธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ครอบงำไม่ได้ เป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่อริยมรรคปฏิบัติ จัดอยู่ในจำพวก โพธิปักขิยธรรม ธรรมที่เป็นเครื่องกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน

^{๖๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๑๐.

^{๖๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๑๖๙.